

**I täljsten skulpterat manshuvud slätrakat och med
lockig hårkrans.**

Från Dragsmarks klosterkyrka

Klostret i den stilla dalen

Ur Vikarvets årsbok 1952 - 1957

Av Nils Niklasson

Det var i de åren då den kraftfulle och för kyrkan nitälskande Håkon Håkonsson regerade i Norge. Ett fartyg styrde in mot södra Vikens kust. Efter att ha klarat strömmarna i den trånga farleden norr om Orust utbredde sig för de sjöfarande Koljefjordens öppna vatten. En skarp babordsgir och man var inne i den lugna Rörbäckskilen. På fartyget befann sig en skara munkar, vilka efter en hänvändelse till abboten i Börglums klostret i Jylland hade i uppdrag att anlägga och bygga upp en ny klosterstiftelse i denna del av kung Håkons rike. Munkarna tillhörde premonstratensernas orden. Deras antal var tolv liksom apostlarnas, vilket det brukade vara vid färder som denna, vilken var att betrakta som ett slags missionsresa. I spetsen för skaran stod en förman, det nya klostrets blivande abbot.

Den bild som öppnade sig för de fromma bröderna när fartyget stävade in mot stranden tedde sig säkerligen för dem lika romantiskt tjugande som den gör för besökaren av idag vare sig han kommer sjöledes eller som vandringsman närmar sig klosterbukten och så olik den föreställning som vanligen förbindes med det kärva och trädfattiga, främlingen ofta fränstötande bohuslänska kustlanskapet. Den lilla träkyrkan, vars vita torn nu skymtar bland träden, fanns ju icke då, men det branta Skålberget och bokskogen i dess skydd utgjorde liksom i våra dagar ett karakteristiskt inslag i bilden. Den naturens skönhet och den lyrisk-

romantiska stämning som icke sällan utmärker omgivningen till de i lantlig avskildhet belägna klostren och som kommit till uttryck i namn sådana som Clairvaux (clara vallis = den ljusa dalen) för cistercienserordens berömda kloster i Frankrike och Lyse kloster (vallis lucidae, vilket betyder ungefär detsamma) på ett av samma ordens norska kloster, fångar även i Dragsmark den härför mottaglige. Den rofyllda stillhet som möter främlingen och som även bör ha gjort intryck på de från andra sidan Kattegatt kommande munkarna när de, företrädde av korsets tecken, från landningsplatsen i procession vandrade fram under de skuggande lövvalven gör skäl för namnet den stilla dalen. Här ville de stanna och här stannade de. Den nya stiftelsens officiella namn blev Monasterium de silva Sanctae Mariae eller Marieskogs kloster, ett namn som det hade gemensamt med Bäckaskogs kloster i Skåne, även det tillhörande premonstratensernas orden, och som för båda anger att det var skogen som gav sin prägel åt trakten.

Munkarnas första åtgärd var att få en kyrka uppförd för mässans och tidegårdernas läsande och byggnader att bo och arbeta i. Efter hand växte den från början anspråkslösa klosteranläggningen till i anseende och betydenhet. I tidens byggnadskonst väl förfarna och kunniga yrkesmän – byggmästare, stenhuggare och glasblåsare – var härvid verksamma. I slutligt skick, när klostret stod på sin välmakts höjd, framträdde kyrkan i stil och utsmyckning som en katedral, visserligen i miniatyrformat – dess dimensioner höll sig inom sockenkyrkans. En praktfullare kyrkobyggnad torde den bohuslänska landsbygden ej någonsin haft att uppvisa. Klostret ägde betydande rikedomar och dess jordegendomar var fördelade runt om i landskapet, även i Dalsland skall det ha haft gårdar. Dess övriga tillgångar var icke heller föraktliga. Välsituerat folk, däribland kungligheter och andra högtstående personer, tillförsäkrade sig genom testamenten eller på annat sätt dragsmarksmunkarnas bistånd vid den riskfyllda vandringen genom skärselden. Abbotarna i Dragsmarks kloster åtnjöt stort anseende och räknades bland de förnämsta prelaterna i Norge. I ett ännu bevarat pärm brev – en på pergament skriven urkund – förekommer bland dem som 1489 med sitt sigill bekräftade valet av kung Hans då endast åttaårige son Christian – i Sveriges historia mest känd som Christian Tyrann – till konung i Norge jämte andra kyrkliga dignitärer såsom abbotarna i Huvudöns och Lyse kloster även en abbot Thore i Dragsmark.

Klostrets storhetstid varade från mitten av 1200-talet till senare delen av 1400-talet. Dess öden under dessa två och ett halvt århundraden känner man dock föga till. Några korta notiser, huvudsakligen namn på en och annan föreståndare och ett par uppgifter om gårdsköp, är allt som urkunderna har att ge. Mot 1400-talets slut börjar nedgångsperioden. Att det dock fortfarande hade kvar något av sin forna rangställning som ett av Norges förnämsta kloster torde framgå därav, att den danska änkedrottningen Dorotea, kung Hans moder och Christians farmoder, så sent som 1492 i sitt testamente bestämde att 500 mark i gårdar och penningar för läsandet av själamässor efter hennes död skulle tillkomma detsamma. Denna donation, den sista och tillika den största i Dragsmarks klostrets historia, fick det dock föga glädje av. Enligt testators bestämmelser skulle gåvans utbetalande ombesörjas av ståthållaren på Bohus Henrik Krumedike. Det skuldebrev som Krumedike utfärdade blev aldrig inlöst. Klostret å sin sida fullgjorde dock sina förpliktelser. År 1519, alltså ej fullt tre årtionden efter tillkomsten av drottning Doroteas donation, klagas över att en tredjedel av klostergodsen ligger öde och att inga medel finnes till klosterbyggnadernas underhåll. Överfall, plundringar och t.o.m. brandskattningar hörde vidare till de prövningar som övergick det en gång rika och mäktiga Marieskogs kloster. Redan någon gång under 1500-talets första decennier fick det såsom ett av de första i Norge världslig föreståndare – det sekulariserades. Sekulariseringen innebar i detta fall dock inte att dess funktioner som kloster upphörde, endast att förvaltningen överläts på en icke klosterbroder; vi förstår kanske hans uppgift bäst om vi kalla honom administratör.

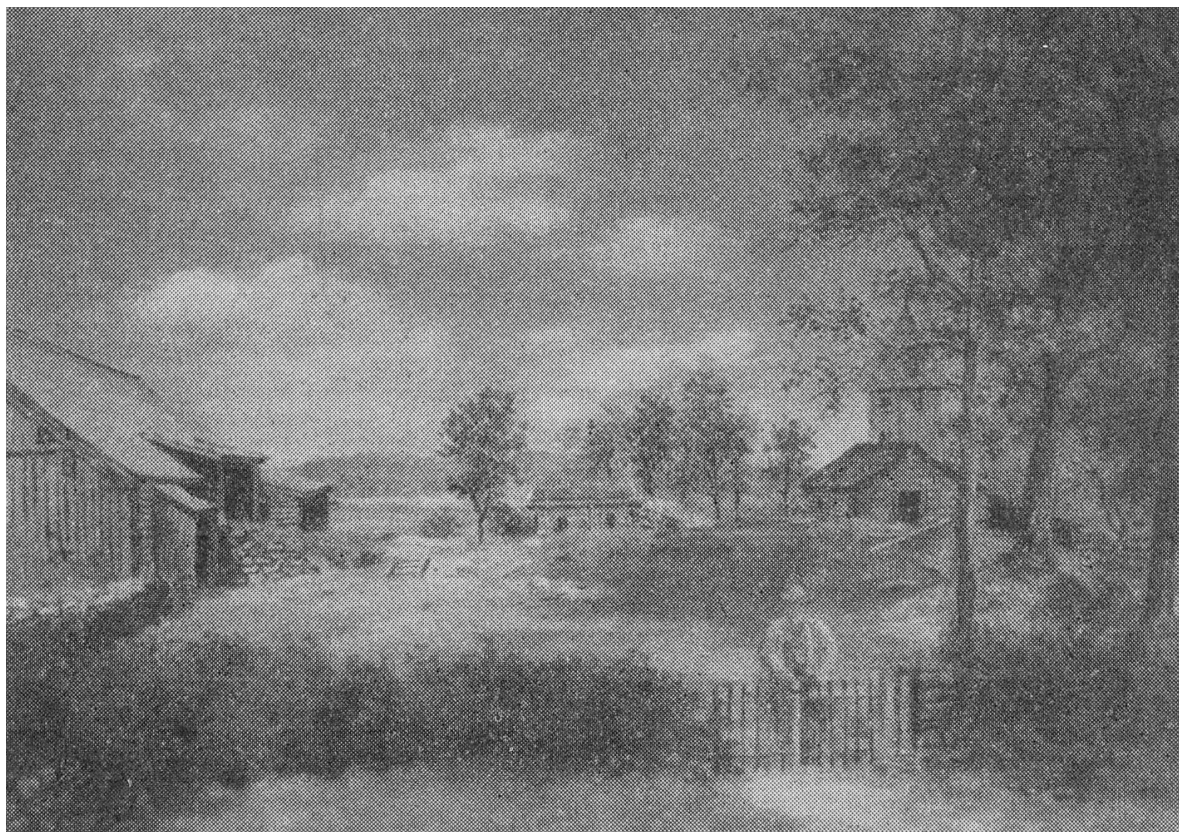
Ännu vid århundradets mitt lär ett par fromma bröder ha funnits kvar, läst sina mässor och i övrigt frestat en fattig tillvaro i de till stor del förfallna klosterbyggnaderna. Vid århundrades slut tycks klostret och därmed även kyrkan närmast ha varit en ruin. Vad den senare beträffar dock inte värre än att oslobiskopen Jens Nilssön vid den visitationsresa han 1594 företog genom Bohuslän och då även besökte Dragsmark *"förmanade"* församlingen att återuppbygga denna *"så att det kunde bliva en kyrka av"* i stället för den träkyrka, som redan då fanns på

platsen och som synes ha varit i behov av ombyggnad.

Platsen för Dragsmarks kloster på 1870-talet. Efter pastell av artisten C. F. Richter. I bakgrunden Skålberget; t.v. därom skimtar Klosterbukten; i bildens mitt Dragsmarks nuv. församlingskyrka; t.v. om denna den på 1930-talet rivna ladan; t. h. gården Klosters manbyggnad; mellan denna och kyrkan själva klosterkullen; med den på densamma uppförda uthuset. Bilden sedd från SV.

Biskopens *"förmaning"* rönt dock ingen efterföljd. Den av honom åsyftade träkyrkan nedbrann emellertid 1625 och en ny uppfördes i dess ställe. Det är denna som efter om- och tillbyggnader än idag är församlingens kyrka. Det framgår av denna notis att Dragsmark vid sidan av klosterkyrkan haft en särskild församlingskyrka, åtminstone under 1500-talet, sannolikt tidigare. Möjligt är att den tillkommit i samband med klostrets sekularisering. Det förefaller dock föga troligt att en kyrka, även om den varit av trä, redan efter 50 å 60 år skulle vara så bofällig att en ombyggnad kunde anses vara påkallad. Våra dagars barackkyrkor var säkerligen för dåtidens människor ett okänt begrepp. Erfarenheter av de medeltida träkyrkornas livslängd gör det snarare sannolikt, att den i Jens Nilssöns visitationsberättelse omnämnda kyrkan haft äldre anor. Den möjligheten bör icke helt avvisas, att Dragsmarks medeltida (?) församlingskyrka kan ha varit den första klosterkyrkan, den som Håkon Håkonsson lät flytta, från Tönsberg till Dragsmark och vilken på goda grunder anses ha varit en träkyrka. Den nuvarande församlingskyrkan skulle i så fall stå på dennas grund. Längre än till förmodanden kommer man dock inte. (Se vidare härom sid. 15.)

Klosterkullen i Dragsmark på 1870-talet. Efter pastell av artisten C. F. Rieher. T.v. den i slutet av 1930-talet rivna ladan; t.h. Dragsmarks kyrkas torn, framför detta det på klosterkullens krön uppförda uthuset. Bilden sedd från S.

Klostrets liksom kyrkans öde beseglades slutgiltigt i början av 1600-talet, halftannat årtionde efter biskop Jens Nilssöns besök. I ett kungligt brev av den 15 april 1610 till ståthållaren på Bohus heter det: *"att du låter tillsäga bönderna som äro boendes omkring Dragsmarks kloster att efterhanden med deras båtar samma sten framföra till Bohus och det utan frakt"*. Wilhelm Berg fogar här till: *"Klosterbyggnaderna nedbröts sålunda och det råa hänsynslösa våldet förgrep sig på Mariakyrkans murar och valvbågar för att överföras till Bohus och instickas sten för sten i fästningens nya torn och försvarsverk."* Helt utplånad blev dock klostret icke. I en i Kungl. Antikvitets Akademien förvarad skrivelse från 1740-talet, alltså ca 130 år efter den på kunglig befallning skedda raseringen, lämnar dåvarande pastor loci Lars Petri Rhodin en redogörelse för ruinen sådan den då befanns. Kyrkans sidomurar kvarstod till icke obetydlig höjd, den södra till omkr. 3,5 m och den norra till ca 12 (!) m, den östra gaveln till *"vidpass 30 alnar"* (18 m) och den västra till 18 alnar (10,8 m). I den förra fanns ännu ett tredelat fönster, 25 alnar (15 m) högt och med bevarad skulpterad täljstensinfattning, i den senare den 14 alnar (8,4 m) höga portalen *"öfwer hwilken är en af 6 stenar uthuggen ring, såsom ett stort hjul, uti hwilken äro innantill 12 uthuggna taggar"*, ett s.k. rosettfönster. Dörrinfattningen liksom hjulet var av *"telgesten"* (täljsten). *"För öfrigt äro murarna af gemen dock murhuggen gråsten."* Vidare omnämnes en 2 1/2 aln (1,5 m) hög grundmur av en *"tämneligen stor sacristie."* Hela klostrets (skall vara kyrkans) längd uppges till 40 alnar (24 m). Om ruinens tillstånd i övrigt tillägger Rhodin att *"uppe uti thesse murarne stå, föruten en liten tall – – – mångfaldiga små Runnträn; inuti så wäl som utom thetta Closter är en stor myckenhet af askar och annor träd"*. Det är som synes ganska betydande partier av kyrkan som stod kvar trots att mer än hundra år förflutit efter det påbudna överförandet till Bohus av

byggnadssten från Dragsmark. Det är nästan mer än man kunnat vänta även om naturens egna förstörande krafter utan människohjälp fått ombesörja raseringen. Tar man dessutom i betraktande att den kringboende befolkningen vid behov tagit sten från ruinen så har man skäl förmoda att det kungl. påbudet helt enkelt nonchalerats eller att man ej velat förgripa sig på själva kyrkan utan åtnöjt sig med de övriga klosterbyggnaderna. Dessa omnämnes ej alls i Rhodins beskrivning, vilket tyder på att de redan då var helt försvunna med undantag av sakristian, vars murar ännu står kvar ungefär till den höjd som av honom anges.

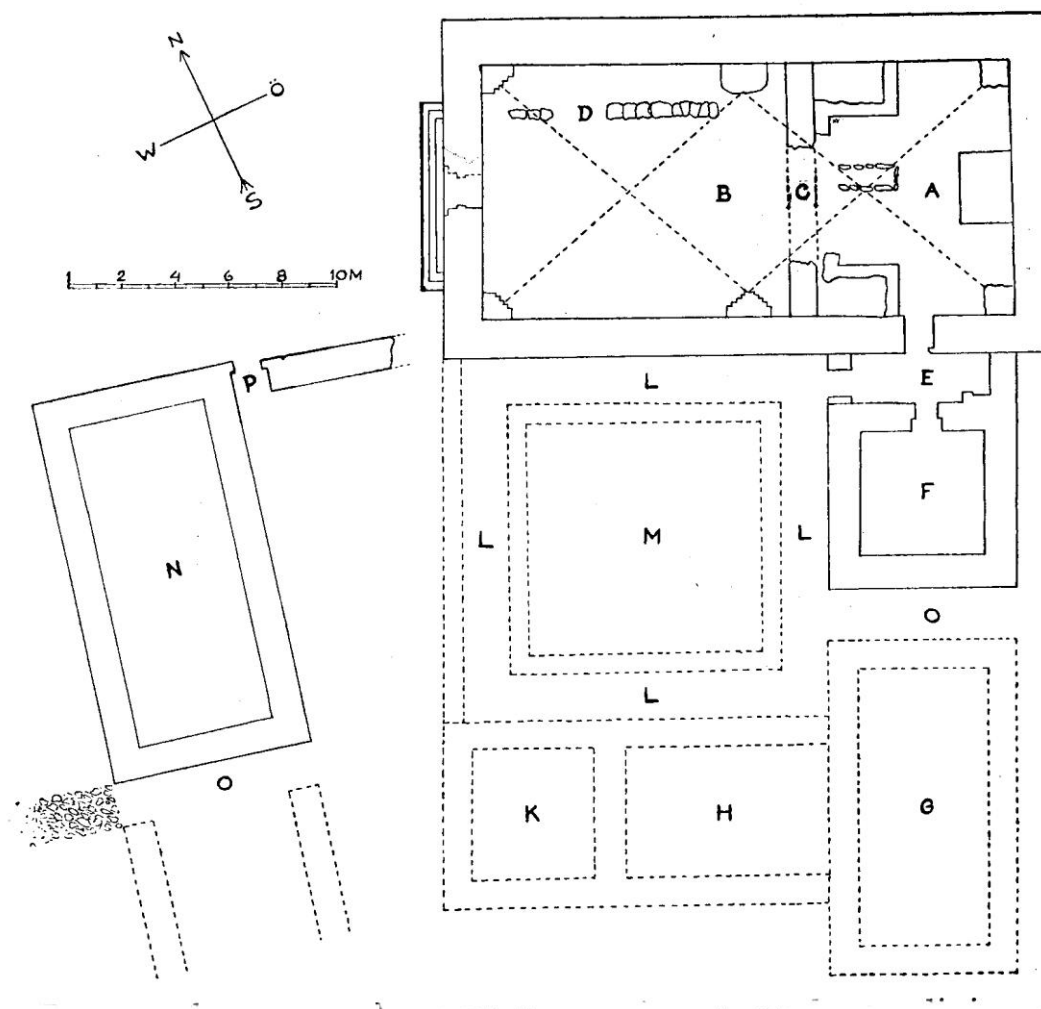
1823, alltså 80 år senare, var emellertid båda gavlarna nedrasade. Vad som återstod var ett 7,8 m långt och 10,2 m högt parti av norra muren. Denna sista rest rasade i mitten av 1840-talet. När Wilhelm Berg femtio år senare förberedde en undersökning på platsen för det forna Marieskogs kloster utgjordes denna av en av sopor och rishögar övertäckt jordkulle. Över det ställe där högaltaret stått hade ett svinhus varit uppfört. Svinstank och grymtningar hade efterträtt rökelseskyarna och de fromma bönerna. Djupare i förnedring kunde det åt Guds moder helgade klostret knappast sjunka. Dock – ett par föremål från den svunna storhetstiden har överlevat förfallets århundraden.

I Dragsmarks nuvarande kyrka förvaras en nattvardskalk av silver med tillhörande oblatfat, s.k. patén, vilka på goda grunder anses ha tillhört de skänker varmed kung Håkon begåvade den av honom grundade stiftelsen. I samma skick och utan att ha blivit omgjorda, ett öde för vilket särskilt de medeltida nattvardskalkarna varit utsatta, har de varit i bruk såväl vid celebrerandet av mässoffren i klosterkyrkan som vid senare tiders kommunioner i den anspråkslösa församlingskyrkan.

Legend, saga och dikt har även spunnit sina trådar kring Marieskogs kloster. Hit har förlagts händelseförloppet i den ännu för ett par århundraden sedan mycket spridda folkvisan om riddaren Axel Tordsson och Valborg Ingemars-(Immers-) dotter från Hultås i Dragsmark och deras tragisk-romantiska kärlekssaga, i vilken "*Håkon konungens son*" uppträder som Axels försmådde medtävlare om skön Valborgs gunst. Legendan och visan, som anses gå tillbaka till 1400-talet, alltså till en tid då livet i klostret pulserade som kraftigast, förmäler att Valborg efter Axels död – han skall ha blivit dödligt sårad i ett slag på Fidje hedar på Stångenäset vid vilket tillfälle även kungasonen Håkon stupade – avsvor sig all jordisk kärlek och ingick som nunna i det enligt legenden åt henne stiftade Dragsmarks kloster (1). En nu försvunnen stenhäll invid klosterkyrkan utpekades till för ett par mansåldrar sedan som hennes grav. Som "*Axels grav*" betecknas än i dag ett par mindre resta stenar – egentligen rester av en förstörd hällkista – på Lögas mark omedelbart väster om landsvägen en knapp kilometer norr om Dragsmarks kyrka.

Romantiken kring klostret i den stilla dalen har också fångat en sen tids diktarfantasi. Vid utgrävningen av ruinen på 1890-talet påträffades ungefär mitt i kyrkan under golvets stenläggning ett skelett med ansiktet vänt nedåt. Vem var den döde och varför hade han blivit så nesligt begravd? Endast fantasin kunde ge svaret. Den döde var ett vittnesbörd om den dom himladrottningen låter vederfaras den som därom gjort sig förtjänt. Den unge bildhuggaren Pierre de Prémonstré från Laon i frankernas land hade – så berättar "*broder Knut, en ringa skrivare i Sanctae Mariae kloster i Dragsmark*" – av konventet fått i uppdrag att av ett till klostret skänkt marmorblock forma en bild av Guds moder, klostrets skyddshelgon, att uppställas på det åt madonnan helgade altaret vid kyrkans södra vägg invid triumfbågen. När han började sitt arbete föresvävade honom bilden av den lilla Angélique från hans hembygd vid Laon. Men när verket var färdigt och täckelset drogs undan var anletsdragen icke den lilla Angéliques utan den stolta fru Ingeborgs på Hultås, där Pierre av abboten fått sig bostad

anvisad medan mannen vistades i konungens gård. Framför himladrottningens bild fann man Pierre döende med ansiktet tryckt mot marken. Och i den ställningen blev han på sin egen

önskan begravd. Han var icke värdig att skåda dagens ljus. (2)

Dragsmarks kloster. Plan av anläggningen. Heldragen linje — framgrävd mur (efter Wilhelm. Berg och Erik B. Lundberg), streckad linje — hypotetisk mur. Skala 1:400. A koret, B kyrkan (skeppet), C triumfbågen, D äldre grundmur (?), E sakristia, F kapitelsal (konventstuga), G samlingsal (auditorium), M matsal (refektorium), K kök, L korsgång, M klostergård, N lekbrödernas flygel, O genomgång, P port.

Legend är legend och dikt är dikt och de har föga med historia att skaffa. Frånsett uppgifterna från förfallets och upplösningens tid så är vår kunskap om Dragsmarks kloster ganska ringa. Framför allt gäller detta anläggningens tillkomst men även kyrkan och de övriga klosterbyggnaderna. Att kyrkan varit uppförd i gotisk katedralstil om än i litet format därom hade man en ganska god föreställning tack vare den, i det föregående i sammandrag återgivna redogörelsen för under 1700-talets förra hälft kvarstående murrester med för stilen karakteristiska fönster- och dörrinfattningar. Men även dessa hade försvunnit och den tidigare omtalade jordkullen var det enda som erinrade om platsens forna betydelse. För att om möjligt vinna klarhet i det dunkel som vilade över det en gång så berömda Marieskogs kloster tog Wilhelm Berg, som såväl tidigare som senare nedlagt stora förtjänster vid utforskandet av Bohusläns medeltida byggnadsminnen, i slutet av 1890-talet upp frågan om en undersökning,

i första hand för att få fastställt vad som dolde sig under den nyss nämnda jordkullen. För uppgiften lyckades han intressera länets fornminnesförening, som också kom att stå som uppdragsgivare. Berg gick till verket efter att noga ha förberett sig genom studiet av urkunder och annat historiskt material. Undersökningen, som utfördes 1897, kröntes med framgång, man kan nog tillägga över förväntan. Det lyckades honom att frilägga grundmurarna till kyrkan och två angränsande rum. Inuti kyrkan påträffade han även några andra murrester jämte en hel del fragment från den skulpturala utsmyckningen. Tyvärr fick en önskvärd konservering anstå till 1930, då en sådan verkställdes genom Fornminnessällskapet Vikarvets försorg. Sommaren 1942, sedan en lada som tidigare stått hindrande i vägen blivit avlägsnad, kunde undersökningen på initiativ av riksantikvarieämbetet utvidgas till en större del av klosterområdet. (3) Vid detta tillfälle fastställdes grundmurarna till klostrets västra länga. Om de byggnader som begränsar klostergården i söder är man fortfarande okunnig, då grundmurarna till dessa, om sådana ännu finns kvar, ligger dolda under marken i gården Klosters trädgård.

Trots den grundliga förstörelse som övergått klostret torde man av vad som bragts i dagen genom Bergs och senare grävningar kunna göra sig en tämligen tillförlitlig uppfattning av anläggningens grundplan. Några väsentliga avvikelser från dennas utformning hos andra samtida men bättre bevarade norska och utländska kloster har man ej anledning förutsätta. I stort sett är de sig alla tämligen lika. De olika byggnaderna omsluter en öppen firsidig gård, vanligen närmast kvadratisk. Klostergården i Dragsmark avviker dock i viss mån från denna regel. Utefter byggnaderna löper runt gården en täckt men mot densamma öppen gång, den s.k. korsgången, vilken genom sin låga, ungefär knähöga eller något högre mur och pelarna som bär upp taket utgör en väsentlig del i klostrets arkitektur. Några spår av korsgången, då närmast av den låga muren, har dock icke iakttagits i Dragsmark.

På klostergårdens norra sida låg kyrkan. Till denna anslöt sig den östra längan eller flygeln, vilken i Dragsmark liksom annorstädes med all sannolikhet bestod av två våningar, av vilka den övre hyste munkarnas sovrum. I den undre var närmast kyrkan inrymt ett smalt, ej fullt 2 m brett rum med direkt ingång till kyrkans kor. Utifrån var tillträde möjligt genom en dörr ut mot klostergården eller korsgången. Rummet har närmast karaktär av förbindelsegång eller korridor, vilket det naturligtvis också varit, men det har sannolikt även använts för särskilda ändamål. Liknande smala prång finns nämligen också i ett flertal andra kloster såsom Lyse och Huvudöns kloster, där de kallas ömsom sakristia, ömsom bibliotek (armarium, egentligen vapenrum, i detta fall förvaringsrum för andliga vapen såsom mässböcker och brevvarier vilka användes vid de dagliga mässorna, möjligen också för mässdräkter samt andra kyrkliga föremål). (4) I rummets inre del var avskilt ett mindre, garderobsliknande utrymme eller en nisch. I de nämnda norska klostren liksom i många utländska hade här den s.k. nattrappan sin plats, genom vilken munkarna vid den nattliga mässan (matutinen) från sitt sovrum (dormitorium) i östflygelns övervåning kunde komma direkt ned i koret; ett litet utsprång i nischen kan i så fall vara en markering för nattrappan.

Mitt emot ingången till koret fanns en annan dörröppning vilken ledde in till ett större rum, vilket Berg liksom före honom Rhodin uppfattat som sakristia. Beteckningen är säkerligen oriktig. Detta rum har varit klostrets kapitelsal eller konventstuga där munkarna (konventet) under abbotens ordförandeskap rådgjorde om klostrets angelägenheter, bestraffade förseelser mot klosterreglerna och där noviserna, de blivande munkarna, gav sina klosterlöften. Kapitelsalen var klostrets förnämsta rum och vanligen praktfullt utstyrd, så ock i Dragsmark. Golvet utgjordes av omsorgsfullt lagda tegel, i mitten anordnade i ett flättningsmönster och längs väggarna i regelbundna sneda rader. Under detta påträffades ett äldre golv av gråstenshällar.

Taket torde ha varit välvt. Rummet i dess egenskap av sammankomstlokal förefaller litet, endast 5x5 m i fyrkant, alltså ej större än ett ordinärt bostadsrum. Men klostret som helhet är också litet, ett av de minsta i Norden; konventet kan därför ej heller ha varit stort. Det som konventstuga i Utsteins kloster vid Stavanger tydda rummet var ännu mindre, blott 6.5X3,5 m. (3) En egendomlighet för Dragsmarks kloster är att tillträdet till kapitelsalen måste ske genom sakristian under det att den i regel genom en dörr, i något fall två dörrar var tillgänglig direkt från korsgången. De fönster som bör ha funnits, sannolikt både på öst- och västväggen, har suttit så högt, minst halvannan meter över marken, att man numera ej kan få någon uppfattning om dem. Detta rum var det enda som fanns kvar av de egentliga klosterbyggnaderna. Dess södra mur var hel och obruten och har ej varit ansluten till övriga – nu försvunna – delar av klosteranläggningen. Vi har därför skäl förmoda att östra längan här i överensstämmelse med förhållandet i de flesta andra kloster varit avbruten av en öppen gång, som förband klostrets inre slutna värld med yttervärlden. Hur övriga lokaliteter varit fördelade vet vi ingenting om. Men då klostren i allmänhet uppförts efter ett i stort sett enhetligt schema så har vi skäl förmoda att detta följts även i Dragsmark. Om vi bortser från eventuella smärre utrymmen såsom samtalsrum (parlatorium), värmekammare (calefactorium), arrest (carcer) och trapprum upp till övervåningens sovrums så kan vi tänka oss fördelningen på följande sätt: i fortsättningen av östra längan bör på andra sidan ingången ha legat ett större rektangulärt rum, vilket än betecknas som munkarnas samlingssal (auditorium), stundom som förrådsrum, möjligen har det fyllt båda uppgifterna. Till auditoriet anslöt sig södra längan, där vi först bör ha haft matsalen (refektorium), vanligen skild från auditoriet genom värmekammaren, och intill refektoriet köket. Så långt är vi tämligen på den säkra sidan. Men sedan kompliceras

förhållandena.

Dragsmark klosterruin (efter restaureringen 1930). Vinkeln mellan södra kyrkomuren och kapitelsalen med ingången till sakristian. Bilden tagen från SV. Jämför planen på sidan 6. Foto N. Niklasson 1930.

Man föreställer sig gärna ett kloster som en sluten, på alla sidor av byggnader omgiven regelbunden fyrkant. Denna uppfattning torde i regel vara riktig. För Dragsmark kan den dock

inte stämma. Vid den kompletterande undersökning som företogs 1942, påträffades som på sid 6 omtalats grundmurarna till en långsträckt byggnad, som näppeligen kan ha varit annat än klosteranläggningens västra länga. Den var emellertid icke omedelbart ansluten varken till kyrkan eller till den presumtiva längan utan låg 8 resp. 5 m väster därom, alltså snett i förhållande till klostret i övrigt och kan sålunda icke ha utgjort klostergårdens omedelbara begränsning åt detta håll. (Se planritningen.) Dess norra gavel var genom en enkel mur förbunden med kyrkans sydvästra hörn, avslutningen i söder har ännu icke kunnat fastställas. En genomgång eller port, utåt fortsatt genom en stenlagd väg, gav tillträde utifrån.

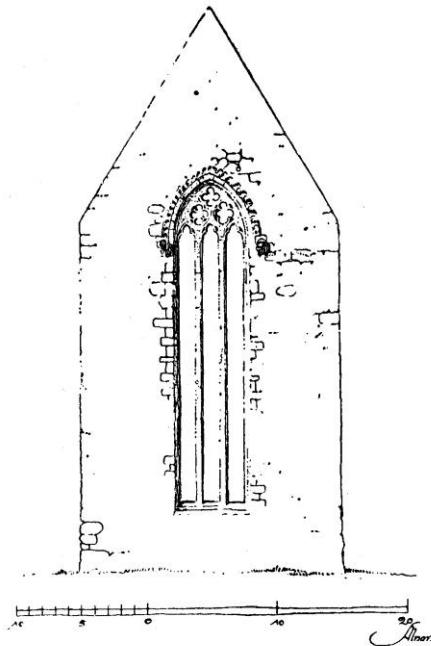

Klosterruinen i Dragsmark. Efter restaureringen 1930. Det inre av kyrkan. I bakgrunden koret med högaltaret, ungefär i bildens mitt från kyrkans sidomurar framskjutande partier av triumfbågen, i bakre hörnen liksom framför den högra (södra) triumfbågsmuren fundamenten till valvbågarna. Bilden tagen från V. Jämför planen på sid 6. Foto N. Niklasson 1930.

Den västra längan i en klosteranläggning var i regel avsedd för de s.k. lekbröderna, medlemmar av klostret, vilka ehuru de avlagt munklöftena dock ej var munkar i egentlig bemärkelse. Lekbröderna utgjorde en lägre klass inom kloster organisationen. De utförde de grövre sysslorna, skötte jordbruket; ombesörjde det hantverksmässiga arbetet, hade med ett ord de praktiska uppgifterna sig anförtrodda. I kyrkan hade de sin plats i den bakre, västliga delen nedanför koret; här hade de också sin ingång, antingen som i Dragsmark genom huvudportalen eller genom en särskilt för dem upptagen dörr, vanligen belägen i kyrkans sydvästra hörn.

I vissa kloster såsom i det på Huvudön utanför Oslo för att ta ett närliggande exempel eller i det berömda cistercienserklostret Clairvaux i Frankrike var lekbrödernas område avskilt från det egentliga klosterområdet genom en enkel mur, vilken inneslöt klostergården mot väster. (6) Mellan denna mur och den utanför liggande längan var en några meter bred gång eller passage för att dessa vid sina vardagliga gärningar liksom vid sina vandringar till och från mässan ej skulle behöva beträda de för de invigda munkarna reserverade delarna av klostret.

Antar vi att, såsom på planen angivits, även i Dragsmark en liknande mur begränsat klostergården i väster så erhåller denna en regelbundet firsidig omslutning i överensstämmelse med det vedertagna schemat för en mindre klosteranläggning. Det snedvinkliga utrymmet mellan den förutsatta klostermuren och västra längan skulle då motsvara lekbrödernas passage i Huvudöns och andra kloster med på samma sätt avspärrad klostergård. Högst ovanlig om inte rent av unik är snedvinkligheten som så markant avviker från den eljest regelbundna rätvinkligheten hos de ordinära klosteranläggningarna.

Dragsmarks klosterkyrkas östra gavelmur med trefaldighetsfönstret. Rekonstruktion av arkitekten Sigfrid Ericsson, (G. B. F. F. T. 1915, sid. 5.)

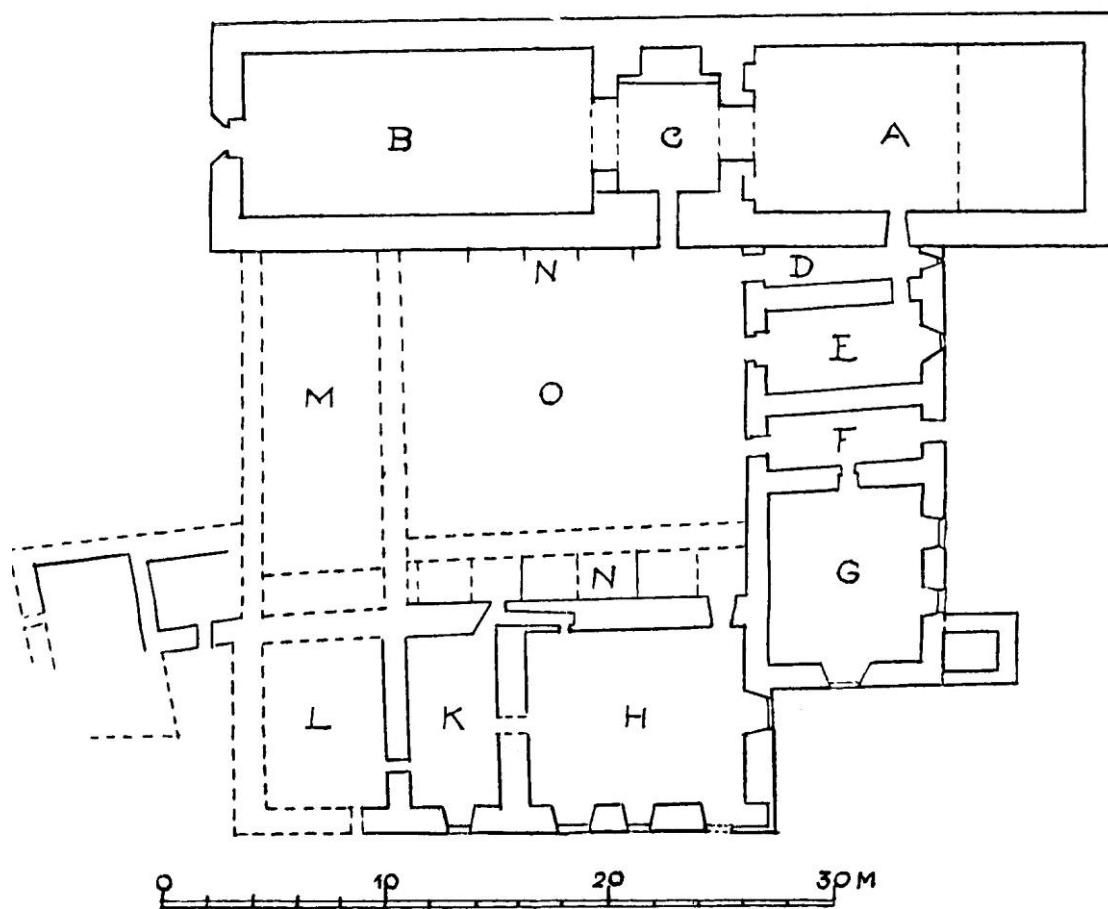
Över de låga klosterlängorna höjde sig i norr kyrkan. Genom Rhodins beskrivning av den ännu i mitten av 1700-talet kvarstående ruinen och Wilhelm Bergs utgrävning 150 år senare kan vi göra oss en ganska god föreställning om dess utseende och karaktär under 1300- och 1400-talet före nedgångens och upplösningens tid och då Marieskogs kloster spelade en framskjuten roll i det andliga, troligen också det politiska livet i Norge. Den har varit en i förhållande till grundplanen ovanligt högre byggnad. Höjden (ca 24,3 m) översteg längden (ca 22,6 m) med inmot 2 3/4 m, bredden uppgick till 13,4 m, samtliga yttermått. (7) Huruvida kyrkan haft fönster på långväggarna vet man icke. Sannolikheten talar för att så icke varit fallet. Kvarstod dock ännu på Rhodins tid av såväl norra som södra muren tillräckligt stora partier för att, om fönsteröppningar funnits, dessa eller spår av dem borde ha varit bevarade, vilket i så fall Rhodin skulle ha omnämnt. Detta är anmärkningsvärt då man vid tiden för kyrkans uppförande, den begynnande gotikens i motsats till den föregående romanska, älskade ljus i kyrkorna. Den ungefär samtida eller möjligen något årtionde tidigare tillkomna Utsteins klosterkyrka vid Stavanger hade åtminstone på nordsidan relativt stora fönster. (8) I Dragsmarks kyrka fick man nöja sig med det ljus som föll in genom det enligt Rhodin 14,5 m höga, sannolikt med färgade glas försedda korfönstret. Av mindre

betydelse som ljusinsläpp men desto mer som en karakteristisk detalj i kyrkans arkitektur var det likaledes av Rhodin beskrivna rund- eller rosettfönstret på västgaveln omedelbart över ingångsportalen och sammanfogad med denna.

Med sin överdimensionerade höjd, sina släta putsade murytor, sin ståtliga portal och de konstfärdigt omramade fönstren på öst- och västgaveln har kyrkan, trots det lilla formatet, gjort intryck av ett betydande byggnadsverk. Kyrkans interiör jävar icke heller detta omdöme. Härtill bidrog framför allt de höga kryssvalven med sina bågar och ribbor, de förra av huggen sten, de senare av formtegel. Bågarna och ribborna uppbars av kraftiga pelare, en i vardera av kyrkans fyra hörn och en mitt på varje långvägg, på så sätt markerande de tvenne kvadrater som bildade kyrkans grundplan. Pelarna har samtidigt utgjort stöd för de på grund av dess höjd och genom saknaden av strävpelare svagt konstruerade väggarna. Liksom i de äldre romanska sockenkyrkorna, t.ex. de i Bokenäs och Svenneby, har det för de gudstjänstliga handlingarna reserverade koret, som endast fick beträdas av de prästerligt utbildade munkarna, genom den s.k. triumfbågen, en med hög välvd öppning försedd mur tvärs över kyrkrummet, varit skilt från den för lekbröderna avsedda bakre delen av kyrkan eller skeppet. Längst fram i koret och direkt anslutet till den östra gavelväggen stod högaltaret, belyst av det genom det höga tredelade fönstret infallande ljuset. I koret, omedelbart bakom triumfbågen, fanns på vardera sidan två rektangulära altarliknande uppmurningar, vilka båda innehöll var sitt skelett, alltså avsedda som gravar, förmodligen för ett par särskilt förtjänta klostrets dignitärer. Huruvida de även varit använda som altaren är möjligt men föga troligt. Sidoaltarna i de katolska kyrkorna brukar i regel vara placerade så att den bedjande är vänd mot öster eller mot högaltaret, antingen i ett sidokapell eller – i de mindre kyrkorna – i skeppet framför triumfbågen. I koret framför högaltaret höjde sig över golvet en mindre, av kantställda hällar bildad stensarkofag, även den med bevarat skelett. Enligt Bergs iakttagelse var detta skelett ovanligt fint byggt nästan kvinnligt, särskilt var kraniet påfallande litet, vilket tyder på att den här begravde varit en mycket ung person, knappast fullvuxen, vilket är rätt märkligt, då den plats som den döde fått i Dragsmarks klosterkyrka var den förnämsta i hela kyrkan och endast tillkom kleresiets allra högst uppsatta, t.o.m. furstar och deras vederlikar måste efter döden liksom förut i livet nöja sig med en plats i skeppet.

Golvet i kyrkan var i likhet med kapitelsalens belagt med tegel, vilka liksom där längs väggarna var ordnade i sneda rader och i mitten i ett flätmonster. I koret var det röda teglet ersatt med kvadratiska, på översidan i gult, grönt och möjligen mörkbrunt glaserade tegelplattor vilka i förening med ljuset från det målade korfönstret bör ha åstadkommit en rik och vacker färgverkan och i synnerhet vid mässan bidragit till det högtidliga och stämningsfyllda intryck som koret i övrigt gav. Beträffande golvet i kyrkan bör framhållas att under tegelbeläggningen ej som i kapitelsalen fanns ett äldre av stenhällar.

Hur påkostad inredningen varit och vilka resurser i penningar och yrkesutbildad arbetskraft som Dragsmarks kloster vid tiden för kyrkans uppförande måste ha haft till sitt förfogande framgår bland mycket annat av de många i täljsten skulpterade ornamentsdetaljer liksom kolonn- och portalfragment vilka påträffades under utgrävningen. (9) Särskilt bör nämnas två var för sig ovanligt karaktärsfulla manshuvuden, vilka förvaras i den nuvarande församlingskyrkan.

Utsteins kloster (efter G. Fischer). Heldragen linje – medeltida mur, streckad linje – senare tillbyggnad. Skala 1:400. A koret, B kyrkan (skeppet), C tornet, D sakristia och trappuppgång till munkarnas sovrum (dormitorium) i övervåningen, E kapitelsal (konventstuga), F genomgång, G samlingssal (auditorium), H munkarnas matsal (refektorium), K kök, L lekbrödernas matsal, M lekbrödernas flygel, N korsgång, O klostergård.

Vi bar i det föregående med stöd av bevarade byggnadslämningar och äldre uppteckningar sökt ge en om än ofullständig bild av klosteranläggningen i Dragsmark sådan den varit eller snarare kan ha varit innan den blev en död ruin och när ännu munkarna läste sina mässor i koret, de gregorianska hymnerna steg upp mot de höga valven och lekbröderna tysta och inåtvända utförde sin mer prosaiska gärning på fälten ute i Munkebo eller hemmavid i uthus och verkstäder. Men därmed är icke alla frågor lösta som möter klosterbesökaren av idag. Främst gäller de anläggningens tillkomst.

Spörsmålet om kyrkan – i det skick som Bergs utgrävning och Rhodins anteckningar ger vid handen – har som det vill synas blivit löst av Romdahl. (10) Enligt honom visar den stilistiska detaljutformningen så nära anknytning till den som kommit till utförande i Stavanger domkyrkas kor, att den bör vara uppförd ungefär samtidigt med detta eller strax efteråt. Om detta vet man att det nyuppfördes efter en brand år 1272 och att ombyggnadsarbetena i huvudsak var slutförda de sista åren av samma århundrade. I anslutning här till bör

Dragsmarks klosterkyrka ha tillkommit i 1200-talets slut. Men Stavanger domkyrka är till sina dimensioner en katedral och kyrkan i Dragmark en mindre klosterkyrka om ock rikt påkostad. Det finns emellertid en annan kyrka från ungefär samma tid, senare delen av 1200-talet, och därtill en klosterkyrka, som också lockar till jämförelse – Utsteins, belägen på en ö ett stycke norr om Stavanger. (11) Utsteins nämnes första gången som kloster 1286 under Erik Prästhatares omyndighetsår men är sannolikt grundat under hans faders Magnus Lagabötes (d. 1280) regeringstid. Utstein var ett litet kloster t.o.m. något mindre än Dragsmarks. Kyrkan var liksom den i Dragmark uppförd enligt kvadratsystemet, men medan kyrkrummet i denna omfattade endast två kvadrater med ca 10,2 m:s sida hade man i Utstein dragit ut det på längden till fem kvadrater, vardera dock med endast 7 m:s sida. Den mellersta kvadraten upptogs av ett kraftigt mittorn, till vilket i öster anslöt sig koret och i väster skeppet, vardera upptagande två kvadrater. Koret stod i förbindelse med skeppet genom en bred öppning eller passage genom tornet, som alltså fyllde triumfbågens funktion. Eljest är schemat i Utsteins och Dragsmarks klosterkyrkor i stort detsamma med ett stort, tredelat fönster på korväggen och en spetsbågig portal på västfasaden. Och bortser man från mittornet överensstämmer kyrkrummets ytinnehåll i de båda kyrkorna tämligen nära med varandra – 196 kvm i den förra och 208 kvm i den senare. Härmed är dock icke förklaring vunnen till den oproportionella höjden hos denna och den omotiverade, kyrkrummets helhetsintryck störande triumfbågen.

Redan Berg var inne på tankegången att den nuvarande kyrkan haft en äldre och mindre föregångare. I denna skulle triumfbågens båda kvarstående sidopartier tillsammans med en låg grundmur i kyrkans golv ha utgjort rester av korväggen. Ungefär halvannan meter från norra långväggens innersida frilades i ursprungligt läge en rad stora stenar vilka Berg tänkte sig kunna härröra från den äldre kyrkans norra mur, dess södra och västra mur skulle ha ingått i motsvarande murar i den senare kyrkan. Det finns mycket som talar för denna teorier riktighet. Det sålunda inneslutna kyrkrummet har ett ytinnehåll av ca 96 kvm vilket ganska nära överensstämmer med ytinnehållet (98 kvm) i Utsteins kyrkas kor. Vid ombyggnaden fick den gamla kormuren stå kvar och omgjordes till triumfbåge.

När Romdahl gav goda skäl för Dragsmarkskyrkans avhängighet av koret i Stavangers domkyrka stödde han sig huvudsakligen på den skulpturala formgivningen hos fönsterinfattningar och valvbågar. Det finns ytterligare en detalj, som kan vara värd uppmärksamhet i detta sammanhang. Stavanger domkyrkas kor och kyrkan i Dragmark visar nämligen samma storleksförhållande. Det kan vara en tillfällighet – men också något mera. Man behöver ju därför icke gå så långt som att konventet i Dragmark skulle haft planer på att bygga en katedral i stil med den i Stavanger – vilket kanske dock inte är alldeles uteslutet; Dragsmarks kloster var ett premonstratenserkloster och premonstratenserna var kända för att tänka stort om sina kyrkor och gav dem gärna ett monumentalt utseende, dess ideal var katedralen. (12). Man nöjde sig med koret. Härigenom finge man en förklaring till den höga resningen hos Dragsmarksklostrets kyrka. Den är i sina proportioner en korbyggnad. Karaktären av korbyggnad understryks vid jämförelse med en annan klosterkyrka, som dessutom tillhör samma orden. Det har framhållits att grundplanen i Dragsmarks kyrka bildas av två kvadrater. Detta på kvadrater återgående plansystem har icke tillämpats i Stavanger domkyrka. Däremot är det strängt genomfört i Börglums klosterkyrka, vars kor – omkr. 20 m långt och hälften så brett – även till ytinnehållet nära ansluter sig till Mariakyrkans i Dragmark. I båda fallen utgörs taket av kvadratiska kryssvalv. Kyrkan i Börglum påbörjades omkr. 1215. (13) Från Börglum kom också det nygrundade Dragsmarksklostrets första munkar. Man har skäl anta att i fortsättningen kontakten upprätthölls mellan de båda klostren. När därför det unga konventet i Dragmark kommit så långt, att planen på uppförandet av en ordens anseende motsvarande kyrkbyggnad började ta form, var det moderklostrets kyrka som

framstod som mönstret. Byggmästare, hantverkare och bildsnidare hämtades från Stavanger, där återuppförandet av domkyrkan efter branden 1272 var i full gång eller nyss blivit avslutat. Längre än till en korbyggnad sträckte sig dock inte brödernas ambitioner.

Det återstår ännu en fråga, som icke är besvarad med hänvisning till kyrkans byggnadshistoria, vilken tillhör 1200-talets två sista decennier. När grundlades Marieskogs kloster? Oedman anger i Corographia Bahusiensis årtalet 1234. Oedmans uppgifter anses på goda grunder mindre tillförlitliga. Berg är dock i detta fall böjd för att skänka honom en viss tilltro. När årtalet är så precis angivet bör det inte vara uteslutet att han haft tillgång till någon äldre nu förkommen urkund. Härmed må vara hur som helst. Det finns en annan källa eller snarare två källor som ge ett visst stöd åt Oedmans uppgift, åtminstone i så måtto att klosterstiftelsen bör ha tillkommit under Håkon Håkonssons regeringstid (1217–1263). Det heter i Håkon Håkonssons saga att *"han lät göra Barfotabrödernas kyrka i Tönsberg och blev den sedan förd till Dragsmark"*; uppgiften bestyrkes av hans son Magnus Lagaböte (1263–1280) som i ett av honörm för Dragsmarks kloster utfärdat skyddsbrev skriver: *"Vår fader lät flytta Minoriternas hus, kallat Barfotabrödrakyrkan, från Tönsberg till Dragsmark och instiftade i denna av sitt fädernearv ett S:a Mariakloster efter Augustinorden."* Trots båda utsagornas entydighet har man, såvida icke Oedmans tidsangivelse tagits för gott, ställt sig tveksam inför dem. Så Christian Lange som i De norska klosters historie i middelalderen anger stiftelseåret till omkring 1260, dock endast som en gissning. Tveksamheten torde ha sin grund däri att man varit fången i föreställningen, att det varit en stenkyrka som Håkon lät flytta. Svårigheten löses emellertid om man antar att *"Barfotabrödrakyrkan"* i Tönsberg varit en träkyrka, ett uppslag som framförts av nuvarande kyrkoherden i Tönsberg Asbjörn Bakken men som icke varit främmande för tidigare författare. (14) Träkyrkor var icke ovanliga i Norge under medeltiden. Man behöver blott erinra om de många små stavkyrkorna. Men även praktbyggnader utfördes i detta material. Så var den av kung Eystein Magnusson i början av 1100-talet uppförda kungshallen i Bergen av trä liksom den med denna förbundna Apostlakyrkan. Om hallen sägs det några årtionden senare, att den var *"det härligaste trähus som var byggt i Norge"*. Av trä var också den kyrka som Eysteins broder Sigurd med tillnamnet Jorsalafar lät uppföra i sin borg i Kungahälla, den s.k. Kastalakyrkan. (15) Trä fanns det gott om i Norge och timmermannsskickligheten och träskärarkonsten stod högt. Vad var naturligare än att när främmande munkar kom in i landet – den första uppsättningen i ett nygrundat kloster var i regel inkallad från utlandet – och de måste ha tillgång till en kyrka för de kyrkliga förrättningarna, denna hoptimrades av lättast tillgängliga material. Men så snart de fått fast fot på den nya platsen yrkade de på och satte igång för erhållande av mera stabila byggnader sådana som de var vana vid från sitt hemlands kloster. Så bör det ha gått till i Tönsberg. Minoriterna eller barfotabröderna tillhörde franciskanorden. Deras kloster var en bland många av Håkon Håkonssons stiftelser. När träkyrkan snart nog blivit ersatt av en stenkyrka och sålunda blivit överflödigt var det lämpligt att överföra den till en annan nygrundad stiftelse, till Dragsmark, där andra inkallade munkar just installerat sig. Franciskankonventet i Tönsberg bör alltså ha varit några år äldre än premonstratenskonventet i Dragsmark, men båda är utslag av kung Håkons kyrkliga nit. I Dragsmark upprepades historien från Tönsberg. Träkyrkan som väl redan från början var ett provisorium befanns efter några år både för liten och anspråkslös. Man trängde till ett större och mera representativt gudshus.

Vi har i det föregående som tämligen säkert antagit, att den stenkyrka, vars ruiner Berg grävde fram, haft en föregångare av trä. Finns stöd för ett sådant antagande förutom de sannolikhetsskäl som redan anförts? Både ja och nej. Berg omnämner att på ett par ställen i ruinen påträffats kollager. Dessa kollager kan givetvis härröra från en nedbrunnen byggnad,

som tidigare stått på platsen. Eldsvådor var ingen ovanlighet i klostren där man, fränsett dagsljuset, som enda ljuskälla hade levande ljus och väl inte alltid med nödig försiktighet umgicks med dem; eldstäder och rökgångar var ofta bristfälliga.

Ett annat uppslag är att den stenrad, vilken Berg frilade innanför norra muren och – som han antog – jämte grundmuren till triumfbågen, skulle ha tillhört en tidigare stenkyrka på platsen, i stället utgjort underlaget för syllarna till en stavkyrka, i så fall den från Tönsberg överförda. Det finns väl ingenting som hindrar att så kan ha varit fallet. Men så bundna som mässan och tidegärdena är till kyrkans vigda rum skulle under tiden mellan stavkyrkans rivning och den nya kyrkans färdigställande båda ha varit hemlösa. En tredje möjlighet är därför att kyrkan från Tönsberg kan ha varit uppförd ett stycke därifrån och – varför inte – på den plats där den nuvarande församlingskyrkan står, vilket tidigare (sid. 3) antytts i samband med omnämmandet av biskop Jens Nilssöns visitation i Dragsmark i slutet av 1500-talet.

Efter denna diskussion av olika möjligheter rörande Dragsmarks klostres byggnadshistoria tror vi oss ha kommit till följande resultat: klostret grundlades under förra hälften av 1200-talet, dess första kyrka var minoriternas i Tönsberg till Dragsmark överförda träkyrka, vilken återuppbyggdes på den plats där sockenkyrkan nu står; omkring denna (minoritkyrkan) låg de första munkarnas likaledes i trä uppförda byggnader. (16) När man mot århundradets slut beslöt sig för en mera värdig klosteranläggning så var fordringarna, kanske också resurserna, rätt blygsamma; den första stenkyrkan var till sina dimensioner ej stort större än hos en ordinär stavkyrka, som förebild tjänade möjligen den på 1270-talet tillkomna klosterkyrkan på Utstein. Under tiden växte Stavanger domkyrkas nya kor i höjden. Den kyrka man redan hade färdig eller som kanske ännu var under byggnad, utvidgades efter måtten hos detta, vars praktfulla inre utsmyckning man också sökte efterbilda. Kanske har samma stensemästare och glasmålare varit verksamma både i Stavanger och Dragsmark – man vill gärna tro det. Mot slutet av 1200-talets sista decennium kunde den nya kyrkan högtidligen invigas, och munkarna lämna sina dittills enkla bostäder och samlas till sitt första konvent i klostrets numera representativa kapitelsal.

Vilka var nu de som bildade Marieskogs första klosterkonvent? Det finns och fanns redan på 1200-talet flera slags munkar och munkordnar och av olika grader. Eftersom dragsmarksmunkarnas första kyrka, som de erhållit i gåva av Håkon Håkonsson, tidigare hade tillhört franciskankonventet i Tönsberg, borde det antagandet ligga nära till hands, att de avdelats därifrån. Flerstädes i denna uppsats sägs det emellertid att de var premonstratenser och att de kom från Börglums kloster i Jylland. Påståendet stöder sig på en uppgift i en förteckning över premonstratensordens nordiska kloster, vilken ingår i en samling urkunder till Danmarks medeltidshistoria, sammanställda och utgivna under 1700-talets senare del under den gemensamma rubriken *Scriptores rerum danicarum medii aevi*. I förteckningen är Dragsmarks kloster upptaget som "*Burglianensis Draxmark*" eller som "*Filia Burglianensis*", vilket måste innebära att Börglum var moderklostret. Man får ta uppgiften sådan den föreligger och det finns ingen anledning att tvivla på den. I Håkon Håkonssons saga talas endast om kyrkan och i Magnus Lagabötes skyddsbrev säges att klostret var "*efter augustinorden*" (se ovan sid. 14). Vad den senare uppgiften beträffar behöver den inte innebära någon motsägelse. Premonstratensorden var en utbrytning ur augustinorden men med striktare observans än den som var rådande inom denna. Den var ingen munkorden i egentlig bemärkelse, utan snarare en prästorden, vars medlemmar slutit sig tillsammans i kloster. Deras officiella benämning var icke heller munkar utan kaniker (= medlemmar av dom- eller kollegiatkapitel). En gren av dem – de förnämsta, ofta adelsmän – som var ansluten till domkapitlet, kallades seculära (= de som ej levde efter klosterregeln), en annan gren, de

reguljära (– de som levde efter klosterregeln), tillhörde de s.k. kollegiatstiften; ett sådant bör Dragsmarks kloster ha varit. Premonstratensorden har icke haft något kloster i Sverige, i Norge fanns två, ett i Tönsberg och det i Dragsmark, Danmark hade fem, fyra i Skåne samt Börglum. Förutom som präster verkade ordens medlemmar huvudsakligen som missionärer, lärare och själavårdare och var som sådana under medeltiden högt ansedda. Man kan våga en jämförelse mellan den roll som premonstratenserna uppbar under medeltiden med den som den på 1500-talet stiftade jesuitorden kom att inta inom kyrkan. Även i övrigt spårar man hos dem, framför allt i deras utåtriktade verksamhet, drag som påminna om denna. Den inre kontemplerationen kom i andra rummet. Det torde i första hand ha varit som missionärer för befolkningen i landskapets norra del som de inkallats till Bohuslän. Om deras insatser som lärare berättar Oedman, att i Dragsmark inrättats *"ett Gymnasium, bestående af nödiga Lectoribus Theologiae ock Philosophiae, så att många förnämne Mäns Barn blefo tijt försände åt underwisas, icke allenast från Bahuslän, utan ock från Danne-Mark samt Norrige"*. Med vederbörlig reservation mot Oedmans kända fantasirika utbroderingar och om man stryker Lectoribus etc., vilka han tagit med från sin egen skola i Göteborg, så kan det ligga en traditionens sanningskärna i att i Dragsmark mottagits *"förnämne mäns barn"* för undervisning.

Hänvisningar.

Förutom vad den äldre topografiska litteraturen – Johan Oedman, Ohorographia Bahusiensis (1746) och Axel Emanuel Holmberg, Bohusläns historia och beskrivning (1842–45), vartill kan fogas Gustaf Brusewitz, Elfsyssel (1864) – har att förmäla bör anföras såsom den första vetenskapliga, ännu i grundlighet knappast överträffade och alltjämt citerade behandling av Dragsmariss klostres historia som lämnas av dem norske urkundsforskaren Christian Christofer Andreas Lange i hans 1847 (1856) utgivna arbete De norske klostres historie i middelalderen. I fråga om urkundsmaterialet bygger Wilhelm Berg till stor del på detta arbete i den historiska översikten, Dragsmarks kloster, publicerad i Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, bd 6, h. 1 (1895). För undersökningen 1897 och övriga med klostret förbundna frågor redogör Berg i samma tidskrift, bd 6, h. 4 (1899). En kort sammanfattning ingår i Bohusläns historia, bd 1 (1912), sid. 301–321, Även må nämnas en populärt hållen uppsats i Sv. Turistföreningens årsskrift 1901 av dåvarande folkskolläraren i Dragsmark Joh. S. Lidell.

(1) Visan om Axel Tordsson och Valborg Ingemarsdotter, omfattande 200 4-radiga strofer, ar i sin helhet avtryckt i Bidragen bd 6, sid. 50–Y5, samt i Elfsys se! sid. 300–311.

(2) Carl Tiseliuss, Madonnan i Dragsmarks kloster. Ingår i novellsamlingen Kring min väns hus. Göteborg 1924.

(3) Erik B. Lundberg, Klosterruinerna i Dragismark och i Gamla Kungahälla. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift. 1942, sid. 76 o. f.

(4) N. Nicolaysen, Örn Lysekloster og dess ruiner. Kristiania 1890. – Dens., Hoved0 kloster og dess ruiner. Kristiania 1891. – Gerhard Fischer, Gistercienserne og Hoved0ya. St. Källvärd. Tidskrift for Oslos og Kristianias historie, bd 13, sid. 229 (Hoved0ya).

(5) Dens., Utstein Koster. Stavanger Museums Årsbok 1946, sid. 110.

(6) Dens., Cistercienserne og Hoved0ya, sid. 181 (Clairvaux) och 229 (Hoved0ya).

(7) Kyrkans höjd är uppskattad i anslutning till Sigfrid Ericssons rekonstruktion av östra gaveln. Axel L. Bomdahl, Byggnadsstilen i Dragsmiariks kloster. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1915, sid. 5.

(8) Harry Fett, Norges kirker i miiddelalderen (1909), pl. 39 (planritning) och sid. 75, fig. 218 (fönster). – . Nordisk kultur, bd XXIII (1933), sid. 203:5 (planritning) och sid. 243, fig. 27 (exteriör). Anders Bugge.

(9) Förteckning över arkitekturfragmenten hos Romdahl, a. a., sid. 7 o. f.

(10) Romdahl, a. a.

- (11) Fischer, Utstein Kloster.
- (12) Nordisk kultur, bd XXIII, sid. 112. Vilhelm Lorenzen.
- (13) Nordisk kultur, bd XXIII, sid. 105 o. f. Vilhelm Lorenzen.
- (14) Nordisk Kultur, bd XXIII, sid. 242. Anders Bugige.
- (15) Nordisk Kultur, bd XXIII, sid. 216. Anders Bugige.
- (16) Före mitten av 1200-talet var, "så vitt man kan se", hos alla norska klosterstiftelser från början och stundom. också senare själva klosterbyggnaderna av trä. N. Nicolaysen, Om ruinerne paa Selje. Kristiania 1892.
- (17) Hans Hildebrand, Sveriges medeltid, bd III (1898–1903), sid. 905 o, f.

I täljsten skulpterat manshuvud med helskägg
och tätt åtsittande huva.
Från Dragsmarks klosterkyrka.